

Eötvös, a gondolkozó.

Irta: **Józan Miklós.**

És most, Isten veled, talán sokára,
Örökre tán, Hazám, Isten veled!
Rég eltűnt ismert bérceid kék határa
S tovább siet vándorló gyermeked
*Ha visszatérek, boldogulva, hon,
Hadd lássam népemet virányidon!*

A »Búcsú«-t nem hiába tartják Eötvös legsikerültebb költeményének. Benne az ódai magaslatra emelkedett »szentelt fájdalom«, mely a multat visszasírja, egyszer-smind egy szebb és jobb jövőnek biztos záloga. A XIX. század harmincas éveinek derekán hazai közéletünkben, s a társadalomban, mely rendi alapokon épült fel s befelé a széttagoaltságnak, kifelé a gyengeségnek jeleit hordta magán, a lelkes ifjú alig talál más vigasztaló momentumot, mint az írók és mecénások által megalapított tudós társaságot s ezzel kapcsolatban Széchenyi riadóját, amelyre mintegy százados álmából ébredezni kezdett a magyar. Új élet vágya derengett a szivekben. Csak prófétákra, apostolokra és tanítómesterekre volt szükség, hogy ezt a szent szikrát elhamvadni ne engedjék. Anyagi és szellemi téren sok százados mulasztást kellett helyrehozni, hogy nemzetünk elfoglalhassa megillető helyét a gazdag és művelt nyugati népek családjában, mert csak így remélhettük, hogy — kelet és nyugat mesgyéjén állva — a reánk váró nagy missziót, mint a nyugati kultúra tolmácsai és közvetítői, becsülettel teljesíthessük. A régi fegyverek, amelyekkel a harcoss nemzet dicsőségét kivívtuk magunknak, megrozsdásodtak és hasznavehetetlenekké váltak. Új fegyverekre, új védőbástyákra volt szükségünk, hogy nemzeti létünket a népek és nemzetek szabad versenyében biztosabb alapokra fektessük s azt úgy a külső

veszélyek, mint a belső elernyedés ellen, minden poklokra keresztül, diadalra juttassuk. Ennek érdekében fogtak kezét legjobbjaink, a nagy idők nagy emberei; ezért tettek, ezért áldoztak, ki-ki a maga tehetsége szerint, hogy ami lelkük előtt, mint valamely szent eszmény lebegett, a gyakorlati életben megvalósíthassuk; az ige testet öltjön s mint valami új Megváltó, az igazság és szeretet, a szabadság és világosság áldásait bevigye a kunyhókba és palotákba egyaránt. Mert végre is, ki tudja, hol leendett nagyobb és kiáltóbb a szükség az ő áldozata és szolgálattétele után.

Ámde a megváltó és felszabadító munka nem ment olyan könnyen, mint az ember azt a mai haladottabb korszakban a múltra viszonyítva, gondolhatná.

A nemzeti eszme bajnokainak útjokból számos akadályt kelle eltávolítaniok, mielőtt az újjászervezés nagy munkájába belefoghattak volna. Azzal tisztában volt mindenki, hogy a nagy francia forradalom istenítétele után, mely a szabadság, egyenlőség és testvériség ígét törvénybe iktatta, a középkori elavult intézményeket a törvényhozásban, közigazgatásban, törvénykezésben s a társadalmi osztályok berendezkedésében csak mesterkéltségekkel, csak ideig-óráig lehet fentartani. Az átalakulásnak előbb-utóbb be kellett következnie. És pedig annál bizonyosabban, minél nagyobb a lelkekben a villámos feszültség. Csak az volt a kérdés, hogy vajjon a felgyülemlett békés munka műveire, vagy valamely katasztrófális kibontakozásra használják fel.

Oly időszak ez hazánk történetében, amelynek tanúságai ma is kézenfekvők, ma is aktuálisak; mert gondolatom szerint, a nemzetépítő munkának — ha csak a világtól elmaradva, magunkat háttérbe szoríttatni nem akarjuk — szünetelnie soha sem szabad. Mint ahogy Eötvös igen szépen mondja Széchenyi felett tartott emlékbeszédében: »Egy nemzetnek újjászületése csak az egész nemzetnek műve, csak hosszú fáradság, erős küzdelmek, talán nehéz szenvedések jutalma lehet.« S ezt magától a legnagyobb magyartól vett idézettel támogatja: »Bizunk magunkban, erőnkben s legyünk meggyőződve, hogy

köztünk mindegyik vérünk nemtője, nemzetünk feldicsőtője lehet s azért töltse be helyét minden magyar hű sáfárilag.«

A nemzeti eszme bajnokai előtt hármas feladat állt: haladni a civilizáció ősvényein, hogy gyarapítsuk általa a nemzet szellemi kincseit; ragaszkodni ezeréves alkotmányunk formáihoz, hogy fentartsuk általa nemzeti önállásunkat, függetlenségünket; kivívni a jogegyenlőséget, hogy a hazának minden polgára élvezhesse terheinek és kötelességeinek ellenértékét, az egyéni szabadság és jog áldásait.

Ennek a hármas feladatnak a szolgálatában állott báró Eötvös József is egész küzdelmes, de dicsőséges életének minden szakában. Erre készült elő már gyermekkorában, öntudatlanul; jövő századok reményeit hordva szívében.* Kora érettségű jellemnek mondja Gyulay Pál: »Mint gyermek, ifjú volt, mint ifjú — férfi.« S körülbelül ilyen arányban áll egymással az ő magyarsága — és európai volta. Mely utóbbi alatt nem lappang semmi abból az ujdonsült nemzetköziségből, amely mindent lenéz és kevesel annál az egyszerű oknál fogva, hogy »magyar«. Lelkében hódol az új eszméknek, azoknak horderejéről az átalakulás nagy munkájában mélyen meg van győződve, de ifjú leike egész rajongásával csüng hazáján, ennek népén, melyet felszabadítva és kiművelve, megacélozva és nemesítve ott szeretne látni az első sorban, mint »zászlótartót« az emberi haladás tágas mezején. Amit Kölcseyről mond már idézett emlékbeszédében, teljesen ráillik az ifjú Eötvösre: »Az önzés szűk körén túlelmedve, célul csak nemzete javát tűzte ki magának.«

Hogy hivatásának jobban megfelelhessen, tanulmányai végeztével — miután itt-ott belekóstolt már az ősi vármegyei élet, törvénykezés és udvari cancellaria rejtelmeibe — külföldre megy. Országot-világot lát. Előkelő körökkel, tudósokkal és államférfiakkal érintkezik. Elragadó tájak, világraszóló műkincsek, magas kulturák szemléletében elmerül. Minden élénken foglalkoztatja kép-

* Emlékbeszéd Kölcsey felett

zeletét, de a tudomány és művészet áldásaiban az emberi szellem diadalát ünnepeve, nem feledkezik meg szegényes hazájáról sem, hanem »titkon kíséri lépteit« s alig várja, hogy tudását és tapasztalatait ottlőn, a magyar haza és »nemzetiség« javára gyümölcsöztesse; meg lévén győződve, hogy »szívünk soha közelebb nem áll Istenhez, mint mikor áldozik«.¹ Mint a munkás méh, gazdagon megrakódva tér haza az idegen tájakról, hogy azoknak himporával megtermékenyítse a honi talajt. Színesebbé és illatosabbá tegye a mi természeti szépségeinket és kincseinket, amelyekkel a jó Isten bennünket megáldott. Mert érezte, tudta, hogy ezeket nekünk magunknak is ápolnunk és fejlesztenünk kell, ha azt akarjuk, hogy az Ur megadja nekünk is az őhajtott »előmenételet«.

Írói munkásságával már jóval előbb figyelmet keltett az irodalom berkeiben ifjan lett akadémikus, de a barátságatlan kritika mellett is általános elismerést és tekintélyt nevének a »Karthausi« szerzett. »A bánatnak könyvét«, mely nemes intencióval az »Árvízkönyv«-ben a Heckenast cég javára jelent meg, akárcsak a Kisfaludy Társaság mostani Aurorája az idei (1913.) árvízkarosultaknak, úgy alakjánál, mint tartalmánál fogva, kifogásolták; de annál többen voltak, akik — akár csak mi magunk is ifjú éveinkben — szeretettel és megértéssel közeledtek feléje s igazat adtak annak, aki így jellemezte:

„Ez századunknak életirása,
A társadalom jajkiáltása,
Vagy műveltségünk kétségbeesése.
Itt van korunknak egész szenvedése,
Melynek számára nincsen boldogság,
Mert fáj nekünk a fennálló világ.“ (Pap Endre.)

Vagy mint Gyulay mondja róla: »Az európai társadalom tükre e könyv, mint a napé egy harmatesöpp«. A szintér ugyan Franciaország, ahonnan friss benyomásokkal csak nemrégiben tért haza; de alakjaiban, amelyek előttünk a naplószerű irodalmi forum ellenére kidomborodnak, a visszatekintő és elmélkedő leírás mellett is

¹ Emlékbeszéd Kölcsey felett.

az eleven élet és valószínűség erejével hatnak, igen könnyen magunkra ismerhetünk. Az író maga elismeri bevezetésében, hogy ideális lelkének egy-egy darabját építette belé ebbe a műbe: »A bánat, melyről itt szó van, nem a költői képzeletnek műve csak.« Ennek a bánatnak égő könnyeit első sorban is maga Eötvös sirta el; különben nem lehetne olyan közvetlen, olyan ékesszóló. Az a rengeteg sok lelki keserűség, csalódás és veszteség, mely egyik a mászt váltja a »bánat könyvének« különböző szakaszaiban, mind átszűrődött az ő nemes szívéen; különben nem talált volna az abban vergődő lelkek számára olyan megoldást, amely a költői igazságszolgáltatás követelményeinek megfelel s végső akkordjában a megbocsátás és szeretet evangéliumát állítja oda eszménykép gyanánt a küzdő emberiség számára. Aki így tud keseregni, az bizonytal sokat, talán egy egész világot veszített; de viszont aki így tud diadalmaskodni, az a romokból új világot teremt magának, amelyet egy magasabb életrendnek megfelelően rendez be a maga és mások számára. Csupa szív ez a könyv s bár a dolog természeténél fogva, sok benne a reflexió, ezek az egymással rokónként tarsuló gondolatok mind egy melegen érző szív izzó kohóján mentek át, ott nyernek színt, zománcot és tartósságot; a kifejezések s a szerkezet bonyolult volta még csak amellett bizonyít, hogy Eötvösnek nem kellett soká várakoznia az ihlet teremtő perceire; gondolatai nemes versenyre kelnek egymással, hogy bennünk az ő olykor hétköznapi köntösük mellett is ünnepi érzéseket ébresszenek. S viszont magában a szerzőben is, aki úgyszólván beleéli magát a különböző életviszonyokba és lelki állapotokba, melyeknek képét annyi hűséggel és adaadással ecseteli. Ez az ő ambíciója. Mert szerinte: »Gondolataink jutalma érzésünkben fekszik. Minden valóban nagy gondolat nemes érzésekhez vezet.«* A kolostor magányában elvonult lélek, egy eljátszott életnek romjain keseregve, köny és verejték közt, végre legyőzi kételyeit s ami még a jövőben csak mint sejtélem dereng feléje, az az élet alkonyán diadalmas meggyőződéssé magasztosul. Az egész

* Gondolatok 53. l.

úgy hat, mint egy végrendelet, amidőn drámai megrázó erővel ad kifejezést ennek a szent reménynek: »A napnak jönni kell, melyben nemünk hivatását betölté, melyben a jó győzni fog e világon; a mi hivatásunk elhínteni magvát, homlokunk izzadtságával termékenyíteni földjét, szívünk forró vágyaival érlelni esemetéit; végzetünk: küzködni, kívánni, reményleni s habár az ígért földet nem érhattük el, legalább lávolról láttuk áldott határait, legalább szemünket legeltettük szép láján s a haldokló Mózesként éreztük, hogy azon Josuát, ki ott egykor győzni fog, mi vezettük a csalamezőre, mi ruháztuk fel fegyvereivel. Oh s ki tudja, nem állunk-e már közel e boldog órához? nehéz a kor, melyben élünk, forró egünkön terhes fellegek tornyosulnak s az ember lankadtan, remegve a közlő vésztől, halad örömtelen ösvényein; de ha a nap legforróbb s a vetés föld felé hajolva már alig bírhatja kalászait, nem közelg-e akkor éppen az aratás? *Reméljete!*... E nagy világon csak egy van, mi valóban boldogít: szivetek; csak benne keressétek örömeiteket. *Szeressete!*...«

A megoldás tehát mindenkit kielégít. Kár, hogy utóbbi időben az ultramodern lelki klinikák és futurista boncolgatások kedvéért lekerült a napirendről s manapság kevesebb az áhitatos olvasó közönsége. Pedig megérdemelné, hogy forgassák, mint valami magyar próféciát, melyben a nyugali világ disszonáns hangjaiból, a mi végtelen rónaságunk felett, kiesendül az örök harmónia. Jól mondja egyik életírója (Ferenczi Zoltán: M. Tört. Életrajzok. I. 90.): »E könyv az igazi és a költészet által megneemesített élet együttes képe. Mintha a költő, midőn kora társadalmának rajzába kezdett, nem gondolt volna rá, hogy egyenesen regényt írjon; csak érezte, hogy amit ír, való és igaz, reális és költői egyszerre; egy mély, és szomorú tragédia, melyet a szem kevésbé lát meg, de a szív annál mélyebben érez át s a gondolkodás annál jobban bír elemezni. Ezért a mű tervezetében, a beletelt eszme mélységével, a felöltelt látkörrel, a valóság és a költői világ kibékítő rajzánál fogva méltán foglal helyet a világirodalom remekei között, mint a minő Goethe Faustja is...«

Az ifjú lélek tehát úgy segít magán, hogy a vulkánikus elemet, mely őt örökös forrongásban tartaná, kidobja kebeléből s a benne maradt oltári lángot arra használja fel, hogy világítson és melegítsen.

Egyidőre leszállt a világpolgári piedesztálról, hogy annál intenzívebb elmélkedést és gyakorlati munkásságot szentelhessen a házi tűzhelynek, az édes magyar hazának. Mert hiszen szép, szép az az európai kultúra és mindaz a status-tudomány, amelyet később a magyar géniusz erőpróbája gyanánt egybehordott és német nyelven is kiadott; de égető bajaink idehaza orvoslásért kiáltanak, a karaván az alföld kályuiban meg-megreked, a rendi országgyűlés dőcögős szekere, örökös sérelmi nyirkosságával nem arra való, hogy a nagy nemzetközi versenyben részt vegyen; a nemes és jobbágy közt vont választófal akadály a nemzeti egység kialakulásának, a jogok kiterjesztésének korában a demokratikus eszmék lérfoglalása folytán egyenesen tarthatatlan; a börtönrendszer egészségtelen és igazságtalan, fogházaink melegágyai a bűnnek s a járványos betegségeknek; a nem nemesek az alkotmányból, a zsidók a polgárosításból ki vannak zárva.

Ezeknek a bajoknak az orvoslása, mint parancsoló szükség jelentkezett. Úgy, hogy ezelől kitérni nem lehetett. A széthúzó érdekek arénájában egységet kellett teremteni, hogy a nemzet a haladás útjára tereltesék. 1844 május 9-én a felső táblán tartott beszédében így nyilatkozik: »Egység az, ami minden viszonyainkban hiányzik, aminek hiánya valamint a nemzetet eddig haladni nem engedé, úgy főkép geográfiai és politikai helyzetünkben végveszélyhez fog vezetni.« Hangoztatja a centralizáció szükségességét, hogy az 52 vármegye (Erdélyt ide nem számítva), mint megannyi történelmi védőbástya mellett, »egy oly pont is maradjon, hol a különböző elemek, mint egy nagy egész tagjai érezhessék magukat.« Szóval, kívánja a magyar parlamenti kormányt felelősség és népképviselőlet alapján s ennek biztosítékául mintegy az Ausztriával való békés kapcsolatot és együttműködést. Azoknak a kormányzati szerveknek és azokat

vallásban a szomszéd országban annyi hű polgárt látunk, kiket most már (1836 óta) honfitársainknak nevezhetünk; az ország és kormány tapasztalásából tudják, hogy azon valláson levő erdélyiek Erdély népességének legjobb részét teszik, meg lehetünk győződve arról, hogy az unitárius vallás a státus (állam) elveivel semmiesetre ellenkezésben nem áll. Meg kell nyugtatnunk tehát őket afelől, hogy midőn Magyarországgal egyesülnek, semmi nemü jogoktól megfosztva nem lesznek«. Egyházunk és iskoláink iránt hasonló jóindulatot tanusított, amikor a 60-as években Erdélyt beúttazta a vallási viszonyok s a nemzetiségi kérdés tanulmányozása végett.

Kétrendbeli minisztersége alatt is ez a liberális irányzat vezet, minthogy fenn akarja tartani az egyháznak — s viszonyaink között minden egyháznak szabadságát. Ugy is elég viszály és keserűség magvát hintette el népünk lelkében s a közélet terén a meg-megújuló vallási torzalkodás. Vallja, hogy minden elnyomás megtermi káros gyümölcseit s hogy a vallásban a nyugalomnak biztos talpköve a szabadság«. S míg az egyházak autonóm jogkörét, belső ügyeit, szertartásait, minden külső kényszerűtől óvni akarja, másfelől amikor a polgári törvényeknek megtartásáról van szó, neki a klérus is csak polgár s nem más. S hozzáteszi érveinek meggyőző erejével: »Nap a szabadság, melynek minden polgár felett egyformán kell ragyognia, vagy az egésznek egyszerre lealkonyodik.«

Ez a gondolat vezet, amikor eszméinek népszerűsítése céljából — nem törődve az *art for art's sake* célbeli elvével — megírja, a honi talajból szemünk elé varázsolja a falu jegyzőjét, vagy a történelmet állítja oda az életnek igazi mestere gyanánt, hogy mind a kettőből okuljunk és eszméljünk, emlékezzünk és felbuzduljunk. S annyi bizonyos, hogy a jobbágyság ügyének s a társadalmi egyenlőség nagy elvének ezekkel a népszerű és érdekfeszítő művekkel nálunk legalább többet használt, mint későbbi tudós fejtegetéseivel, melyekben («a XIX. század uralkodó eszméi») a szabadság, egyenlőség, és nemzetiség vezérelvein alapján, a modern állam alapfeltételeit rakta

le, alkalmazva egyuttal azokat a gyakorlati életviszonyokra s fenntartva mindenekfelett az állami mindenhatósággal szemben az egyénnek veleszületett, elidegeníthetetlen jogait.

Ennek a rövid tanulmányának a kérése nem engedi meg, hogy ezzel a nagy művel érdeme szerint foglalkozzunk, emellett Eötvösnek másnemű tevékenységére is csak futó pillantást vehetünk. Hogy minő állást foglalt el a mi szabadságharcunkkal szemben, azt legjobban illusztrálja az, hogy előbb Bécsbe, majd Münchenbe bujdosott, mert belátta, hogy abban a puszkaporos levegőben ő csak ártalmára lehetne a mozgalomnak, *a maga szemlélődő bölcsességével és békés természetével, az uralkodó dinasztia iránt való feltétlen hűségével.* Itt élt családjával csendes elvonultságban töltve napjait, munkálva és elmélkedve, hogy a mikor a világosi veszedelem s az azt követő abszolutizmus után a kijózanodás elkövetkezik s a békés kiegyenlítés útjait keresve, a nemzetet egy újabb kockázat veszélyétől kellett megmenteni, oda álljon a virrasztók elé s önzetlen hazafi lelkének egész imádságos érzésével oda kiálthassa a költővel a csüggedőknek:

„Mert bár összetört kardjok a csatákon:
Lesz még egyszer ünnep a világon!”

Csakhogy ez az ünnep a béke ünnepe lesz. Amikor az olasz és német egység gondviselészerű közbejöttével, a király kibékül magyar nemzetével s álladalmunk a jogfolytonosság elve alapján elfoglalja magillető helyét az alkotmánnyal felruházott osztrák örökös tartományokkal együtt alkotott dualisztikus szervezetben, az osztrák-magyar monarchiában. Eötvös szerepe mindezekben nyilvánvaló. Találón mondja róla Gyulay Pál: »Társadalmi téren fejtett ki nagy munkásságot — balzsamot csepegtetett a nemzet sebeire, s a jövőbe vetett hitet táplálta. »Látnoki lelkének sajátja volt, hogy megéreze az eszmék jövőjét.« Senki jobban nem bízott eszméiben s azoknak győzelmében. Ez adott neki erőt akkor is, amikor elleni keveselték, vagy éppen kigunyolták az álmok álmodóját, akkor is, amikor a saját melancholiára hajló természete miatt benső lelki küzdelmeken kellett átmennie.

a korszellem segítségével támogató eszméknek, amelyek előbb Kossuth lángtelke, később Deák higgadt bölcsesége útján lettek a magyar nemzetnek soha el nem idegeníthető tulajdonai, a szabad fejlődés és nemzeti nagyság elengedhetetlen feltételei: Eötvös volt az előkészítője. Ő maga »inkább a gondolat embere, mint a tetté« (Gyulai). Éppen úgy, mint költészetében is »inkább a gondolat embere, mint a formáé«. S a lényegét a külső keretért soha sem hajlandó feláldozni. Ez az egyéni jellemző vonása csak előnyére vált neki, midőn az a tisztesség és jutalom volt osztályrésze, hogy ifjúkorának ideáljait még életében beváltsa, megvalósítva láthatá, vagy a maga önzellen törekvései, vagy mások közreműködése útján. Nem törődve sokat azzal, hogy kit illet a dicsőség, ha úgyis »a hazáé a haszon«.

Ez a gondolat vezeti akkor, amikor »Vélemény a fogházjavítás ügyében« c. munkálatával bevilágít azokba a sötét odúkba, hol a büntetettek a kiszabott büntetésen kívül hallatlan nyomoruságot szenvednek; holott a büntetésnek Eötvös szerint az volna a célja, hogy az illető bűnöst megjavítsa, vagy legalább is megóvja attól, hogy amikor a börtönt elhagyja, szívében elletve keserőséggel és bosszuvágygal a fennálló társadalmi rend iránt, nagyobb és veszedelmesebb gonosztevő váljék belőle, mint azelőtt volt. Erveléseit kemoly tanulmányon alapuló, statisztikai példákkal igazolja s a humanitás nevében reformot sürget. Mint egy valódi próféta, aki nem elég-szik meg a létező bajok feltárásával, hanem lelkének szent hevületét követve, tanácsol, int, fedd, dorgál, követel, mennydörög; s míg nem győz, nincs nyugalma.

Ez a gondolat adja kezébe a tollat, hogy megírja »A zsidók egyenjogusítása« c. röpiratát. Hasonló szellemben szólal fel az ügy érdekében az országgyűlésen is, 1840 március 31-én. Nem szaval, nem áradoz, nem tetszeleg, hanem szomorúan állapítja meg, hogy »csak a zsidó az, akinek a *középkor* elmulni nem akar; csak ő, kivel magát senki rökonnak nem érzi«. Majd így folytatja: »Csak minden emberi jogoknak teljes tisztelete az az alap, amelyen egy szabad alkotmány felépülhet. Az idő eljött, mely-

ben a zsidóra is egy szebb jövő vár e hazában.« Az ellenérveket szokása szerint, felsorakoztatva, egymásután dönti meg. Azokét t. i., akik még mindig egy középkori vár lőrésén keresztül szemlélik a világot s akik a ghettót poétikus voltánál fogva szeretnék fentartani. A zsidók ellen emelt vádaknak (romlott faj — nemzetellenes — veszélyes a keresztényekre) lélektani magyarázatát adva, mint egy igazi humanista, védelmükre kel, kijelenti, hogy az elnyomás a bajok megszüntetéséhez vezetni nem fog« s meg van győződve, hogy »századunk felvilágosodottabb szelleme kivívja a polgárosítást« És a polgárosítás megjött. Megjött a vallási recepció is s ezzel kapcsolatban a polgári házasság, mely a különböző fajok és vallásrendszerek egybeolvadását hazánkban is lehetővé tette. Hazát adott egy idegen elemnek, hogy legyen mihez, anyagi érdekein kívül, a szeretet szálaival fűződnie s sokoldalú rátermettségét a kereskedelem terén kívül más mezőkön is érvényre juttassa. Ez Eötvös érdeme. Mert szerinte »a legkülönbözőbb népanyagok egy nagy egészéé egyesülnek mindig s mindenütt, hol hasonló jogok hasonló érdekekben központosítják a különvált részeket.« A magyar zsidóság kegyelettel őrzi Eötvös emlékét; ezt mutatja az a körülmény, hogy az idén tartott 100 éves emlékünnepek sorát az ő irodalmi társaságuk nyitotta meg.

De kegyelettel őrzi a nagy emberbarát emlékét az unitáriusok kiesiny serege is, mert az Erdélyben századokon keresztül élvezett vallásszabadságot, a magyarországi részekre is kiterjesztve az ő vezetése alatt biztosította az 1818. XX. t.-e. amelyről, annak anyagi oldalát tekintve — per longum et latum — annyit beszélnek az emberek, s amelynek 1. §-a így hangzik: »Az unitárius vallás bevett vallás«. Az Erdélylyel kontemplált unió érdekében, ez az intézkedés annyival szükségesebb volt, nehogy annak hiányában az erdélyrészi unitáriusok szabad mozgásukban akadályozva, jogaikban sértve legyenek. A kérdés tárgyalása különben — az erdélyrészi vármegyék összekapcsolása révén — már 1813 szeptemberben a törvényhozás elé kerül, amikor Eötvös is felszólal az unitárius vallás ügyében s többek közt ezeket mondja: »az unitárius

Eszméi és gondolatai, vágyai és érzései, mint csiraképes magvak el vannak hintve ugyan minden műveiben, leveleiben és törekvéseiben; de «Gondolatok» c. alatt külön is sajtó alá rendezte azokat, amelyek kiadott műveiben még nem jelentek meg. Az volt a szokása, hogy ha séta, társalgás, vagy tanulmány, sőt a hivatali teendők között valamely eszme megragadta figyelmét, azt a maga módja szerint mindjárt felöltöztette, kiesi jegyzőkönyvébe beírta, hogy alkalmasszerűen felhasználhassa. Hisz a gondolatnak éppen az a természete, hogy gondolatot ébreszt s lehetővé teszi, hogy a világban levő dolgokról, természeti tüneményekről és azoknak törvényeiről, a belső emberről s ezzel kapcsolatban a léleknek titkos műhelyéről áttekintést — világnézetet — szerezzünk magunknak. Felfedezni mindenben a hasonlóságot: ez a költő tulajdona; felfogni azokat a tulajdonságokat, amelyek a dolgokat egymástól megkülönböztetik: ez a filozofusé. És ő csakugyan írói és államférfiúi kiváló tehetségei mellett a Gyulay P. megállapítása szerint «*filozofus és költő*» egy személyben. Ez a magyarázata annak, hogy «művei inkább a jövőre hatottak, mint a jelenre.» Jól is van így; legalább «Gondolataiban» igaz érdemük szerint becsülhetjük meg a modern kor zollárait és példabeszédeit, amelyek annál eredetibbek és igazak, minél inkább visszatükrözik az emberi lélek egyetemes gondolat- és érzésvilágát. Eötvös nem azért gondolkodik, hogy ezzel a szellemi tornával ámulatba ejtsen bennünket, hanem ez már az ő lelkének belső szükségérzete. Gondolatai szerves kapcsolatban vannak érzéseivel; s amikor ezeknek kölcsönhatását vizsgálja s a szerepet, melyet úgy az egyesek, mint nemzetek életében vittek, arról győződik meg, hogy nincs semmi fontosabb a világon, mint az ész és a kedély. Ezek azonban csak nyugodt tempóban végezhetnek hasznos munkát s mozgíthatják elő az emberi nem boldogságát és tökéletességét. T. i. úgy, hogyha az ész erős meggyőződéssel, a szív erős akarattal párosul. S bármennyire csodálja azokat a nevezetes vívmányokat, amelyekkel az emberi ész küzdött ki a mi számunkra, csak a *jellem* az, ami előtte abszolút beccsel bír.

Körülbelől ez képezi a gerincét iskolapolitikájának is, amellyel nevelésünk ügyét az egyszerű elemi iskolától fel egész az egyetemi fokig magáévá tette s a tanszabadság elve alapján útjára indította azokban a kodifikációkban, amelyek a lázas munka nyomát ugyan magukon hordják, de az azokat átlengő magyar hazafias szellem bőven kárpótól bennünket az esetleges hiányokért. Nevelni akarja a népet, mert szerinte: «nevelés nélkül az egyenlőség — semmi. Nevelés az, mely által az alsó néposztálybeliek az állam által nekik adott jogok élvezetére képesekké tételhetnek.» Minden iskola egy-egy templom, melyben ottárt emel a hitnek és tudásnak, hazafiságnak és emberszeretetnek. Ebben a templomban az ő könyve legyen a nemzeti biblia. S mi is forgassuk annak lapjait a gyermek mohó vágyával, az ifjú lelkesedésével, a komoly férfiú higgadt kedélyével.

Kegyeletes áldozattételünket zárjuk bé most is az ő szavaival: «Életünk égő szövétnekhez hasonló, mely majd lassabban, majd sebesebben, de szüntelen fogy. Boldog, ki midőn létének e mulandóságára gondol, azzal vigasztalhatja magát, hogy *sokaknak világított.*»

Egyházi beszéd.*

Írta: **Kovács Lajos.**

Alapige: I. János IV. 16. „Az Isten szeretet és aki a szeretetben marad, az Istenben marad és az Isten abban.“

A felolvasott alapige egyike azoknak a szép és minden hangzatossága mellett is igaz evangéliumi mondásoknak, melyek már első látásra, első hallásra megragadják az ember figyelmét.

Miért tagadnám, hogy az én lelkemet is megragadta — s hiszem, hogy a tiéteket sem hagyta érintetlenül, k. ai., — az apostolnak e gyönyörű mondása: »Az Isten szeretet és aki a szeretetben marad, az Istenben marad, és az Isten abban«.

Ugy tetszik nekem, hogy a legfelségesebb kijelentés hangzik e szavakban, az a kijelentés, melyet Jézus írt csodásan tiszta tudományával az emberi szívekbe. A legmagasabb eszmére van irányítva itt a gondolkozás, mit emberi tudás és hit felfoghat; arra az eszmére, mely a lélekbúvárok állítása szerint vele születik az emberrel s mely bennünket embereket minden más teremtménytől megkülönböztet; arra az eszmére, mely úgyszólván első önkijelentése az Istennek mibennünk, úgyannyira, hogy némelyek szerint pusztán erre a kijelentésre támaszkodva eljuthat az ember arra a gondolatra, hogy van Isten.

Am az Isten lélének kérdése nem nyugtalanítja az én lelkemet; mert bár tudom, hogy ott volt az már a történelém kezdetén, a művelődés legalsó fokán élt népek képzeletvilágában és hogy a »gyermekkorát élő ősemler a maga szellemiségéről vagy erkölcsi hivatásáról vajmi ke-

* Benkő Mihály-féle_100 K pályadíjat nyert pályamunka,